

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 19, No 1, Spring and Summer 2026
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2025.238963.1406>

Research Paper

Iran-US Trade Relations during World War II (1941-1945)

1. Zahra Kohansal lakhani, 2. Mohammad Bakhtiari

1. PhD student in the History of the Islamic Revolution, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, Email: zahrakohansal1378@gmail.com

2. Associate Professor of the History Department, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, Email: (Corresponding Author), bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

Received: 2025/02/27 PP 1-29 Accepted: 2025/10/03

Abstract

The occupation of Iran during World War II brought significant changes to the country's political, economic, and social spheres, as well as to its foreign relations. Prior to the war, Germany was one of Iran's main trading partners; however, with the occupation of Iran, the United States replaced it. The present study aims to examine Iran-U.S. trade relations during World War II, the volume and diversity of exchanged goods, and the reasons for fluctuations in these exchanges. This research adopts a descriptive-analytical approach, relying primarily on library and archival sources especially Iran's trade statistics and data published by Bank Melli and the Customs Administration. The findings indicate that during World War II, the volume and value of trade between Iran and the United States, particularly Iran's imports from that country, showed an upward trend, making the U.S. Iran's second-largest trading partner. The primary factors behind this shift include the U.S. military presence in Iran, the employment of American military and economic advisers, the implementation of the U.S. Lend-Lease Act, Iran's efforts to reduce British and Soviet influence by engaging a third power (the U.S.), and the transformation of America's isolationist policy toward active global engagement. These factors had a substantial impact on the expansion of Iranian-American trade during this period.

Keywords: World War II, Occupation of Iran, Commercial Relations, Foreign Trade, Iran-US Relations.

Citation: Kohansal Lakhani, Zahra and Mohammad Bakhtiari. 2026. *Iran-US Trade Relations during World War II (1941-1945)*, Journal of History of Iran, Spring and Summer, Vol 19, NO1, PP 1-29.

Copyright:2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

The history of Iran-U.S. relations dates back to the early reign of Naser al-Din Shah Qajar. Amir Kabir, seeking to curb British and Russian influence, instructed Hajji Mirza Ahmad Khan, Iran's envoy in the Ottoman Empire, to negotiate with the U.S. minister there, leading to the Treaty of Friendship and Navigation in 1851. Following Amir Kabir's dismissal and British obstruction, the treaty was abandoned. In 1856, amid strained Iran-Britain relations and war between the two states, Mirza Ahmad Khan and U.S. Minister Carol Spence signed a similar consular and commercial agreement in Istanbul, emphasizing the exchange of ambassadors; this materialized only in 1883 with the arrival of Samuel Greene Benjamin as the first American ambassador.

Until World War I, Iran was not a priority in U.S. diplomacy, though the Iranian government sought to enlist a "third power" such as America-distant and without a colonial record-to counter Britain and Russia. The hiring of American financial advisers like Morgan Shuster and Arthur Millspaugh followed the same strategy. However, a substantial U.S. presence in Iran was delayed by Washington's isolationist policy and obstruction by Iran's northern and southern neighbors.

World War II changed this dynamic: Britain and the Soviet Union, weakened and needing U.S. assistance to transport supplies from the Persian Gulf to the USSR, opened the door to American military and economic involvement in Iran. During the war, political and economic relations between the two nations intensified, and the United States became one of Iran's principal trading partners.

The literature review indicates that, to date, various works-including books, theses, and articles-have been written on Iran-U.S. relations; however, none has comprehensively and independently addressed the commercial relations between the two countries during World War II. Moreover, previous studies have not utilized statistical data published by the Customs Administration and Bank Melli Iran.

Among the research relevant to this period is the article "*Iran, the United States, and World War II*" by Mohammad Amir Sheikh-Nouri and Mohammad Valipour (2006), which examines U.S. policy toward the Soviet Union and the presence of American military forces in Iran. Hossein Abadian (2011), in his article "*The United States and the Military Significance of Iran in World War II*," focuses on Iran's geographical and military position. Similarly, Marjan Borhani (2015), in her article "*Iran-U.S. Relations (1941-1945) Based on Documents*,"

3/ Iran-US Trade Relations during World War II (1941-1945)

presents an overview of the political, economic, and military relations between the two countries.

Materials And Methods

The present study examines Iran-U.S. commercial relations between 1941 and 1945 (1320-1324 SH), with the aim of addressing both the volume and diversity of goods exchanged between the two sides, as well as analyzing the factors and conditions that contributed to the expansion of bilateral trade. To investigate this topic, a descriptive-analytical method is employed, drawing upon library sources, archival documents, newspapers, and statistical data published in *Bank Melli Iran Magazine*, the Customs Administration, and *Business Economics Magazine*. This study employs tables and charts to illustrate the diversity, volume, and value of goods exported from Iran to the United States and vice versa.

Result and Discussion

The background of Iran-U.S. relations dates back to the early reign of Naser al-Din Shah Qajar. At that time, Amir Kabir, seeking to involve the United States in Iran's political arena to offset British and Russian pressure and interference, instructed Hajji Mirza Ahmad Khan, Iran's envoy to the Ottoman Empire, to negotiate with the U.S. minister in that country. These negotiations resulted in the signing of a Treaty of Friendship and Navigation in 1851 CE. However, with Amir Kabir's dismissal and British obstruction, the treaty's exchange was abandoned.

Five years later, in 1856 CE, when relations between Iran and Britain had deteriorated and war had broken out between them, a similar agreement concerning consular and commercial affairs was concluded in Istanbul between Mirza Ahmad Khan and U.S. Minister Carol Spence. This agreement emphasized the need to dispatch ambassadors; however, this occurred only more than two decades later, in 1883, when Samuel Greene Benjamin arrived as the first American ambassador to Iran.

Until World War I, Iran remained outside the sphere of U.S. diplomatic interest. Since Amir Kabir's time, however, Iran had sought to utilize a "third power" such as Austria, Germany, or the United States to curb Britain's and Russia's excessive demands. America, due to its geographical distance and lack of a colonial past, was considered a suitable choice. The employment of American financial advisers such as Morgan Shuster and Arthur Millspaugh was part of

this same policy.

Nonetheless, a substantial and sustained American presence in Iran failed to materialize-sometimes due to U.S. isolationism, and at other times owing to obstruction by Iran's northern and southern neighbors. This situation persisted until World War II, when the weakening of Britain and the Soviet Union and their need for U.S. assistance to transport equipment from the Persian Gulf to the USSR finally created an opportunity for America. During this war, accompanied by the U.S. military presence in Iran and the hiring of American military and financial advisers, political and economic relations between the two nations expanded significantly, with the United States becoming one of Iran's main trading partners.

During World War II, Iran's trade volume and value with the United States-particularly imports-rose sharply, making the U.S. Iran's second-largest trading partner. Key drivers of this shift included the American military presence in Iran, the employment of U.S. military and economic advisors, implementation of the U.S. Lend-Lease Act, Iran's strategy to counter British and Soviet influence through a "third power" (the U.S.), and America's move from isolationism to active global engagement. Together, these factors significantly expanded bilateral trade in this period.

Conclusions

World War II marked a turning point in Iran-U.S. trade relations. Prior to this, Germany had been one of Iran's most important trading partners; however, following the Allied occupation of Iran and the presence of American advisers, the United States replaced Germany and became one of Iran's principal partners. The Iran-U.S. Trade Agreement and the Lend-Lease Act played a key role in increasing Iran's imports from the United States.

Imports from the U.S. rose from about 2 percent before the occupation to an average of 17 percent, with their value growing from 7 percent to 19 percent of total imports. Likewise, the value of Iran's exports to the United States doubled, and its share rose from an average of 12 percent to 22 percent, although the volume of exports remained unchanged. In most years, Iran's trade balance with the United States was positive because the value of Iranian exports-such as carpets and gum tragacanth-exceeded that of imports, despite the fact that the volume of imports from the U.S. was several times greater than exports.

In 1944 and 1945, due to the import of high-value jewelry and the purchase of used wartime transport equipment, the trade balance turned negative.

5 / Iran-US Trade Relations during World War II (1941-1945)

Iran's principal export commodities to the United States included carpets, gum tragacanth, plant extracts, and animal products (excluding meat), while petroleum products accounted for the largest share by volume. On the other hand, transport equipment, tires, metals, paper products, and chemicals formed the bulk of imports from the United States. Together, these goods comprised 90 percent of the total value of trade between the two countries during this period.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۹، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۴۰۵
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2025.238963.1406>

مقاله پژوهشی

روابط تجاری ایران و آمریکا در جنگ جهانی دوم (۱۳۲۴-۱۳۲۰ ش)

۱. زهرا کهنسال لاخانی،^{ID} ۲. محمد بختیاری^{ID}

۱. دانشجوی دکتری تاریخ انقلاب اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایانامه: zahrahkansal1378@gmail.com
۲. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. (نویسنده مسئول)، رایانامه: bakhtiar@hum.ikiu.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۹ صص ۱-۲۹ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۱

چکیده

اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، تغییرات گسترده‌ای در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و روابط خارجی کشور به وجود آورد. پیش از جنگ، آلمان یکی از شرکای اصلی تجاری ایران بود، اما با اشغال ایران، آمریکا جایگزین آن شد. پژوهش حاضر با هدف بررسی روابط بازرگانی ایران و آمریکا در طول جنگ جهانی دوم، میزان و تنوع کالاهای مبادله‌شده و نیز دلایل نوسانات این مبادلات انجام شده است. این مطالعه با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با اتکا به منابع کتابخانه‌ای و اسنادی، به‌ویژه احصائیه‌های تجاری ایران و آمارهای منتشرشده از سوی بانک ملی و اداره کل گمرک، تدوین شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در دوره جنگ جهانی دوم، حجم و ارزش مبادلات تجاری میان ایران و آمریکا، به‌ویژه واردات ایران از این کشور، روندی افزایشی داشته و آمریکا به دومین شریک تجاری ایران تبدیل شده است. از مهم‌ترین عوامل این تحول می‌توان به حضور نظامی آمریکا در ایران، استخدام مستشاران نظامی و اقتصادی آمریکایی، اجرای قانون وام و اجاره آمریکا، تلاش ایران برای کاهش نفوذ انگلیس و شوروی با بهره‌گیری از نیروی سوم (آمریکا) و نیز تغییر سیاست انزوای پلانبان آمریکا به سوی حضور فعال در عرصه جهانی اشاره کرد. این عوامل در مجموع تأثیر چشمگیری بر گسترش تجارت میان ایران و آمریکا در این دوره داشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: جنگ جهانی دوم، اشغال ایران، روابط بازرگانی، تجارت خارجی، رابطه ایران و آمریکا.

استناد: کهنسال لاخانی، زهرا و محمد بختیاری. ۱۴۰۵. روابط تجاری ایران و آمریکا در جنگ جهانی دوم (۱۳۲۴-۱۳۲۰ ش)، مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۹، شماره ۱، ۲۹-۱.

Copyright:© 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

پیشینه روابط ایران و آمریکا به اوایل دوره ناصرالدین شاه قاجار بازمی‌گردد. در آن زمان، امیرکبیر با هدف وارد کردن پای آمریکا به صحنه سیاسی ایران برای تعدیل فشارها و دخالت‌های دولت‌های انگلیس و روسیه، به حاجی میرزا احمدخان-نماینده ایران در عثمانی-دستور داد با وزیرمختار آمریکا در آن کشور وارد مذاکره شود. نتیجه این مذاکرات، انعقاد قرارداد مودت و کشتیرانی در سال ۱۸۵۱م/۱۲۶۷هـ ق بود؛ اما با عزل امیرکبیر و کارشکنی انگلستان، مبادله عهدنامه منتفی شد (آدمیت، ۱۳۴۸: ۵۶۸-۵۷۰). پنج سال بعد، در سال ۱۸۵۶م/۱۲۷۳هـ ق که روابط ایران و انگلیس به تیرگی گراییده و به جنگ میان دو کشور انجامید، قرارداد مشابهی در استانبول میان میرزا احمدخان، نماینده ایران، و کارول اسپنس (Carol Spence)، وزیرمختار آمریکا، منعقد شد. این قرارداد ناظر بر امور کنسولی و بازرگانی بود و در آن بر لزوم اعزام سفیر تأکید شده بود (سپهر، ۱۳۲۷: ۳۷۶-۳۷۹؛ مهدوی، ۱۳۷۹: ۱۵۵). با این حال، این امر بیش از دو دهه بعد تحقق یافت و در سال ۱۸۸۳م/۱۳۰۰هـ ق، ساموئل گرین بنجامین (Samuel Greene Benjamin) به‌عنوان نخستین سفیر آمریکا وارد ایران شد. تا پیش از جنگ جهانی اول، ایران در دایره‌های دیپلماتیک آمریکا قرار نداشت؛ در حالی که از زمان امیرکبیر، ایران برای کاستن از زیاده‌خواهی‌های انگلیس و روسیه، در پی استفاده از نیروی سومی چون اتریش، آلمان یا آمریکا بود. ویژگی‌هایی مانند بُعد مسافت و نبود سابقه استعماری، آمریکا را به گزینه‌ای مناسب برای این هدف بدل می‌کرد (مهمید، ۱۳۶۱: ۱۹۶؛ موجانی، ۱۳۷۶: ۳۵). استخدام مستشاران مالی آمریکایی همچون مورگان شوستر و آرتور میلسپو نیز در راستای همین سیاست انجام گرفت. با این وجود، حضور مستقیم و گسترده آمریکا در ایران، به‌دلیل سیاست انزوایطلبانه آن کشور و نیز مانع‌تراشی‌های همسایگان شمالی و جنوبی ایران، تا مدتی تحقق نیافت؛ تا اینکه با آغاز جنگ جهانی دوم، کاهش قدرت انگلیس و شوروی و نیاز آن دو کشور به همکاری و مساعدت آمریکا برای انتقال تجهیزات از خلیج فارس به شوروی، فرصت حضور گسترده این کشور در ایران فراهم شد. در جریان این جنگ، با حضور نظامی آمریکا در ایران و استخدام مستشاران نظامی و مالی از این کشور، روابط سیاسی و اقتصادی دو طرف به‌شدت گسترش یافت و آمریکا به یکی از شرکای اصلی تجاری ایران تبدیل شد. موضوع پژوهش حاضر، بررسی روابط بازرگانی ایران و آمریکا در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ است. در این پژوهش، علاوه بر تعیین میزان و تنوع کالاهای مبادله‌شده میان دو کشور، عوامل و زمینه‌های گسترش این روابط تجاری نیز بررسی می‌شود. برای انجام این تحقیق از روش توصیفی-تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای، اسنادی، مطبوعاتی و همچنین آمار و اطلاعات منتشرشده در مجله بانک ملی ایران، اداره کل گمرک و مجله اقتصاد بازرگانی استفاده

شده است. بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که تاکنون آثار گوناگونی، شامل کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات، درباره روابط ایران و آمریکا منتشر شده است؛ با این حال، هیچ‌یک به‌طور جامع و مستقل به روابط بازرگانی دو کشور در دوران جنگ جهانی دوم نپرداخته‌اند. افزون بر این، در پژوهش‌های پیشین از آمارهای منتشرشده توسط اداره کل گمرک و بانک ملی ایران بهره‌برداری نشده است. از جمله پژوهش‌های مرتبط با این دوره زمانی می‌توان به مقاله «ایران، آمریکا و جنگ جهانی دوم» اثر محمدمیر شیخ‌نوری و محمد ولی‌پور (۱۳۸۵) اشاره کرد که به سیاست آمریکا در قبال شوروی و حضور نظامیان آمریکایی در ایران پرداخته است. همچنین حسین آبادیان (۱۳۹۰) در مقاله «آمریکا و اهمیت نظامی ایران در جنگ جهانی دوم» بر موقعیت جغرافیایی و نظامی ایران تمرکز کرده است. مرجان برهانی (۱۳۹۴) نیز در مقاله «روابط ایران و آمریکا (۱۳۲۴-۱۳۳۰ش) بر پایه اسناد» به کلیاتی از روابط سیاسی، اقتصادی و نظامی دو کشور پرداخته است.

در میان پژوهش‌هایی که به دوره‌های دیگر روابط دو کشور توجه داشته‌اند، می‌توان به مقاله فرشته جهانی (۱۴۰۲) با عنوان «تبیین مبادلات تجاری و مالی ایران با آمریکا در دوره قاجاریه (با تکیه بر اسناد منتشرنشده در ایران)» و نیز کتاب بررسی مناسبات ایران و آمریکا (۱۸۵۱ تا ۱۹۲۵ میلادی) اثر علی موجانی اشاره کرد که هر دو به روابط ایران و آمریکا در دوره قاجاریه پرداخته‌اند. ویدا همراز (۱۳۸۱) نیز در کتاب بررسی اهداف و عملکرد اصل چهار ترومن (هیئت عملیات اقتصادی آمریکا در ایران) به روابط ایران و آمریکا پس از جنگ جهانی دوم، با تمرکز بر اصل چهار ترومن، پرداخته و تنها به‌صورت کلی به دوره مورد نظر مقاله حاضر اشاره کرده است. در برخی آثار دیگر، از جمله کتاب‌های ایران و قدرت‌های بزرگ در جنگ جهانی (ایرج ذوقی، ۱۳۶۸)، تاریخ مستند روابط دوجانبه ایران و آمریکا (یوناه الکساندر و آلن نانز، ۱۳۷۸)، روابط سیاسی ایران و آمریکا ۱۳۴۰-۱۳۰۰ (آبراهام یسلسون، ۱۳۸۳) و نفوذ آمریکا در ایران (ابراهیم سنجر، ۱۳۶۸)، نیز به موضوع روابط تجاری ایران و آمریکا اشاره شده است، اما این موضوع در این آثار به‌صورت کلی و گذرا بررسی شده است. بر این اساس، پژوهش حاضر، برخلاف تحقیقات پیشین، با تمرکز اصلی بر روابط بازرگانی ایران و آمریکا در دوران اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، تلاش می‌کند ابعاد این مناسبات را با تکیه بر آمارهای تجاری و اسناد اقتصادی بررسی کند.

عوامل موثر بر روابط تجاری ایران و آمریکا در جنگ جهانی دوم اشغال ایران توسط متفقین

در سوم شهریور ۱۳۲۰ نیروهای نظامی انگلیس و شوروی به بهانه حضور مستشاران آلمانی در ایران و بدون توجه به اعلام رسمی بی‌طرفی این کشور، وارد ایران شدند و آن را به اشغال نظامی خود درآوردند

(ایران در اشغال متفقین، ۱۳۷۱: ۷۲؛ روزنامه اطلاعات، ش ۴۶۳۴، ۱۳۲۰/۶/۳: ۱). چند روز بعد از این اتفاق و در حالی که هنوز رضاشاه بر سریر قدرت بود، چرچیل نخست‌وزیر انگلیس از آمریکا خواست که برای حمل تدارکات و تجهیزات از طریق راه‌آهن سراسری ایران به شوروی کمک کند؛ تئودور روزولت رئیس‌جمهور آمریکا نه تنها این پیشنهاد را پذیرفت، بلکه وظیفه ارسال تجهیزات از طریق ایران را به عهده گرفت و همین امر نقطه عطفی برای ورود حدود ۳۰ هزار سرباز آمریکایی به ایران شد (باختر، ش ۱۲، ۱۳۲۱/۰۴/۲۶: ۴؛ آبادیان، ۱۳۹۰: ۱۵). همین حضور سربازان آمریکایی که نشان می‌داد آمریکا از سیاست انزوای خارج شده و می‌خواهد حضور فعالی بخصوص در منطقه خاورمیانه داشته باشد، زمینه را برای گسترش ارتباطات سیاسی و اقتصادی ایران و آمریکا در جنگ جهانی دوم فراهم کرد.

حضور هیئت‌های نظامی آمریکایی در ایران

آمریکایی‌ها که به بهانه حمایت از شوروی در برابر تهاجم آلمان و به پیشنهاد بریتانیا وارد ایران شده بودند و بر اساس منشور آتلانتیک خود را حامی حفظ ثبات و استقلال کشورهای کوچک و صلح جهانی معرفی می‌کردند، به تدریج به دلایل مختلفی، از جمله جلوگیری از نفوذ و گسترش کمونیسم در آینده، در پی تداوم حضور خود در ایران برآمدند (آبادیان، ۱۳۹۰: ۲۱-۲۲). در سوی دیگر، ایران که در پی اشغال کشور، انسجام سازمان ارتش و نیروهای نظامی خود را تا حد زیادی از دست داده بود، برای سامان‌دهی این وضعیت آشفته در پی استخدام مستشاران نظامی از آمریکا برآمد. از این‌رو، در اوایل پاییز ۱۳۳۱ و به درخواست دولت ایران، آمریکا دو هیئت نظامی برای اصلاح و سامان‌دهی ارتش و ژاندارمری به ایران اعزام کرد. هیئت نخست به فرماندهی ژنرال گریلی برای سامان‌دهی ارتش و هیئت دوم به فرماندهی کلنل نورمن شوارتسکف برای اداره امور ژاندارمری وارد ایران شدند. البته بعدها گریلی جای خود را به ژنرال والتر ریدلی (Walter Ridley) داد (الکساندر و ناز، ۱۳۷۸: ۱۵۰-۱۵۱؛ سنجر، ۱۳۶۸: ۹۷-۹۸؛ ذوقی، ۱۳۶۸: ۱۶۸). هرچند هدف اصلی آمریکا از اعزام مستشاران نظامی به ایران، تقویت ارتش این کشور در برابر احتمال حمله شوروی و حفظ منافع غرب در آینده بود، اما سیاست آمریکا در ایران در آن مقطع زمانی به‌طور کامل از ملاحظات و منافع اقتصادی نیز خالی نبود.

استخدام مستشاران مالی از آمریکا

با اشغال ایران توسط متفقین در شهریور ۱۳۲۰، نه‌تنها ارتش نوپای کشور از هم فروپاشید و هرج‌ومرج و ناامنی سراسر کشور را فرا گرفت، بلکه از نظر اقتصادی نیز اوضاعی نابسامان پدید آمد. در چنین شرایطی، استخدام مستشاران اقتصادی برای سامان دادن به وضعیت آشفته اقتصادی کشور به ضرورتی انکارناپذیر تبدیل شد. به توصیه بولارد، وزیرمختار انگلیس، و تأیید شوروی، استخدام مستشاران اقتصادی از آمریکا

در دستور کار دولت و مجلس ایران قرار گرفت (بولارد و اسکرابین، ۱۳۶۳: ۸۵-۸۶؛ اطلاعات، ش ۵۰۴۷، ۱۳۲۱/۰۸/۱۷: ۱). در ۲۱ آبان ۱۳۲۱، با تصویب مجلس سیزدهم، آرتور میلیسپو که پیش‌تر نیز در سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۶ به‌عنوان رئیس مالیه در ایران فعالیت کرده بود، بار دیگر به سمت رئیس کل دارایی ایران منصوب شد. بر اساس لایحه استخدامی میلیسپو، تمامی امور مالی و اقتصادی کشور، از جمله بودجه، مالیات، عوارض گمرکی و دیگر مسائل مالی، در اختیار او قرار گرفت تا با انجام اصلاحات لازم به سامان‌دهی اوضاع آشفته اقتصادی کشور بپردازد (ساکما، ش ۱۲۶۱۵/۲۴۰: ۱۵-۱۷ و ش ۱۷۱۷۳/۲۴۰: ۶؛ مشروح مذاکرات مجلس، دوره ۱۳، جلسه ۱۰۸).

هرچند میلیسپو در طول حضور تقریباً دوساله خود در ایران (۱۳۲۱-۱۳۲۳) نتوانست موفقیت چشمگیری به دست آورد و اوضاع نابسامان اقتصادی ایران را به‌طور کامل سامان دهد، اما حضور او در رأس نظام مالی کشور، منافع اقتصادی قابل توجهی برای متفقیین، به‌ویژه آمریکا، به همراه داشت و زمینه را برای گسترش روابط اقتصادی میان دو کشور فراهم کرد. از جمله نمودهای این روند، انعقاد پیمان بازرگانی ایران و آمریکا در فروردین ۱۳۲۲ بود که نقش مهمی در تداوم و توسعه روابط تجاری دو کشور ایفا کرد (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۲۲/۱-۱۲۳؛ امیراحمدی، ۱۳۷۳: ۵۰۱؛ مستشاران آمریکایی در ایران به روایت اسناد، ۱۳۸۲: ۴۲).

پیمان بازرگانی ایران و آمریکا

پیمان بازرگانی ایران و آمریکا که مشتمل بر ۱۵ ماده، دو جدول ضمیمه و مبادله مراسله مربوط به تریاک بود، در ۱۸ فروردین ۱۳۲۲ از طرف محمد شایسته وزیر مختار ایران در واشنگتن و کردل هول (Cordell Hull) وزیر امور خارجه آمریکا امضا شد و در اول آبان ۱۳۲۲ به تصویب مجلس شورای ملی ایران رسید (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۳، جلسه ۲۰۹). بر اساس این پیمان سه ساله که در جهت توسعه و تسهیل تجارت میان ایران و آمریکا بسته شد، میزان حقوق گمرکی کالاهای مبادلاتی بین دو کشور در کمترین حد خود در نظر گرفته شد و دو طرف بدون هیچ قید و شرطی معامله کامله‌الوداد را نسبت به یکدیگر مجری داشتند (عصر اقتصاد، نامه اطلاق بازرگانی تهران، شماره ۴، بهمن ۱۳۲۳: ۶-۱۳؛ ساکما، ۱۳۲۴/۰۸/۳۱۰: ۲) در اثر این قرارداد، نه تنها بر حجم و تنوع کالاهای تجاری بین دو کشور افزوده شد، بلکه آمریکا به واسطه این قراردادها توانست جای پای خود را در ایران محکم کند و به رقیب تجاری مهمی برای رقبای بخصوص انگلیس و روسیه تبدیل شود (همان).

قانون وام و اجاره

قانونی در ۱۱ مارس ۱۹۴۱/۲۰ اسفند ۱۳۱۹، در کنگره آمریکا به تصویب رسید که بر اساس آن، هرگاه رئیس‌جمهور تشخیص می‌داد دفاع از یک کشور بیگانه برای حفظ منافع ایالات متحده ضروری و دارای اهمیت فوق‌العاده است، اجازه داشت آن کشور را مشمول این قانون کرده و انواع محصولات و تجهیزات دفاعی را به آن کشور بفروشد، وام دهد، اجاره دهد یا در اختیارش قرار دهد (مجله بانک ملی ایران، ش ۵۹، ۱۳۳۱: ۴). روزولت، رئیس‌جمهور آمریکا، در اوایل سال ۱۳۲۱ از استیتینیوس (Stettinius)، مدیر اجرایی برنامه وام و اجاره، خواست تا ایران را نیز در فهرست کشورهای مشمول این قانون قرار دهد؛ زیرا دفاع از ایران امری حیاتی در چارچوب دفاع از ایالات متحده تلقی می‌شد (الکساندر و نانز، ۱۳۷۸: ۱۴۸). با وجود این، اسناد و منابع موجود نشان می‌دهد که ایران نتوانست به‌طور کامل از مزایای این قانون و سهمیه اختصاص‌یافته به خود در کمیته خاورمیانه بهره‌برداری کند (عصر اقتصاد، نامه اطلاق بازرگانی تهران، ش ۱۱، شهریور ۱۳۳۴: ۳؛ رهبر، ش ۲۷۲، ۱۳۳۳/۲/۷: ۱؛ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۴، جلسه ۱۷). با این همه، قرار گرفتن ایران در فهرست کشورهای مشمول برنامه وام و اجاره، مجوزی برای گسترش مبادلات تجاری دو طرف بود و آثار قابل توجهی بر افزایش روابط بازرگانی ایران و آمریکا گذاشت؛ چنان‌که بیش از ۷۰ درصد صادرات آمریکا به ایران از محل اعتبارات همین قانون انجام شد (عصر اقتصاد، نامه اطلاق بازرگانی تهران، ش ۱۶، بهمن ۱۳۳۴: ۲۳).

صادرات ایران به آمریکا در جنگ جهانی دوم

تا پیش از جنگ جهانی اول، ایران و آمریکا روابط چندانی نداشتند و ایران نیز فاقد مؤلفه‌های جذب‌کننده برای آمریکا بود؛ به‌طوری‌که بر اساس اسناد گمرکی، در سال ۱۲۹۲ ش روابط تجاری ایران و آمریکا از نظر اهمیت و ارزش در رتبه پانزدهم قرار داشت. با این حال، به تدریج و به دلایلی از جمله سیاست و علاقه‌مندی ایران به استفاده از آمریکا به‌عنوان «نیروی سوم»، روابط دو کشور افزایش یافت و آمریکا در تجارت ایران جایگاه مهم‌تری پیدا کرد. در سال ۱۳۰۱ ش، روابط تجاری ایران و آمریکا از نظر اهمیت به رتبه دهم ارتقا یافت و به‌واسطه حضور مستشاران مالی، به‌ویژه آرتور میلسپو و همکاران آمریکایی او در بخش‌های مالی، نزدیکی بیشتری میان دو کشور شکل گرفت. روند صعودی روابط بازرگانی ایران و آمریکا در سال‌های بعد ادامه یافت، به‌گونه‌ای که در سال‌های ۱۳۰۸-۱۳۰۹ ش روابط تجاری دو کشور از نظر اهمیت به رتبه پنجم رسید و این جایگاه تا سال‌های جنگ و دوران اشغال ایران حفظ شد. پس از اشغال ایران در جریان جنگ جهانی دوم، میزان و تنوع کالاهای تجاری ایران به‌شدت کاهش یافت؛ با این حال، حضور نیروها و مستشاران نظامی و مالی آمریکا در ایران، اجرای قانون وام و اجاره و انعقاد

پیمان بازرگانی میان دو کشور موجب شد که حجم و ارزش مبادلات تجاری ایران با آمریکا نسبت به بسیاری از کشورهای دیگر کاهش کمتری داشته باشد. از این رو، آمریکا در سال‌های جنگ و اشغال همواره در میان سه شریک نخست تجاری ایران قرار داشت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، سال‌های مختلف). در پژوهش حاضر، مهم‌ترین کالاهای صادراتی و وارداتی میان ایران و آمریکا که بخش عمده حجم و ارزش روابط تجاری دو کشور را تشکیل می‌دادند، بررسی می‌شود.

محصولات شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران

مهم‌ترین کالای صادراتی ایران به آمریکا از لحاظ حجم، مواد نفتی شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران بود که جدا از سایر کالاهای صادراتی محاسبه می‌شد. آمریکا، پس از بریتانیا و هند انگلیس، سومین خریدار بزرگ این محصول بود. در سال ۱۳۲۰، مجموع کالاهای غیرنفتی صادراتی ایران به آمریکا ۷,۶۴۰ تن به ارزش ۱۶۶,۹۸۸,۶۴۴ ریال بود، در حالی که مواد نفتی به تنهایی ۳۳,۰۳۷ تن به ارزش ۵,۷۷۶,۰۴۳ ریال بود (وزارت دارایی اداره کل گمرک، ۱۳۲۰: ۳۴۵). این آمار نشان داد که از لحاظ حجم، صادرات نفتی چندین برابر کالاهای دیگر بود، اما از لحاظ ارزش، پایین‌تر قرار داشت. طی سال‌های اشغال، صادرات نفتی ایران به آمریکا با وجود نوسانات ادامه داشت و هیچ‌گاه متوقف نشد. در سال ۱۳۲۱، به دلیل شرایط جنگی، صادرات نفتی به ۸۱۱ تن کاهش یافت؛ اما قیمت آن از ۱۷۴ ریال به ۴۳۱ ریال در هر تن افزایش پیدا کرد (وزارت دارایی اداره کل گمرک، ۱۳۲۱: ۳۰۵). در سال ۱۳۲۲، صادرات نفتی به ۴,۲۰۳ تن به ارزش ۱,۳۰۴,۸۶۲ ریال و قیمت ۳۱۰ ریال در هر تن رسید که نشان‌دهنده افزایش حجم و کاهش قیمت بود (وزارت دارایی اداره کل گمرک، ۱۳۲۲: ۳۰۵). در سال ۱۳۲۳، صادرات نفتی ایران با رشد قابل توجهی به ۲۹,۶۷۸ تن و ارزش ۹,۴۹۸,۹۲۴ ریال و قیمت ۳۲۰ ریال در هر تن رسید (وزارت دارایی اداره کل گمرک، ۱۳۲۳: ۲۹۸). افزایش حجم صادرات به دلایلی مانند کاهش بحران‌های اوایل اشغال، مشخص شدن نتایج جنگ به نفع متفقین و اجرایی شدن پیمان بازرگانی ایران و آمریکا ارتباط داشت. هرچند در سال ۱۳۲۴، حجم صادرات نفتی به ۱۸,۰۸۸ تن کاهش یافت، اما قیمت هر تن با افزایش به ۳۹۵ ریال، ارزش صادرات را به ۷,۱۵۵,۳۹۷ ریال رساند (وزارت دارایی اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۳۲). آمارها نشان می‌دهند که در دوران اشغال ایران طی جنگ جهانی دوم، صادرات محصولات نفتی شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران به آمریکا در بهترین حالت، کمتر از ۴۵۴,۳۴ تن سال ۱۳۱۹ بود (وزارت دارایی اداره کل گمرک، ۱۳۱۹: ۳۹۰). با این حال، افزایش قیمت نفت به دلیل شرایط جنگی، درآمد بیشتری نصیب ایران کرد؛ به طوری که قیمت هر تن از ۱۹۰ ریال در سال ۱۳۱۹ به میانگین ۳۶۴ ریال طی دوران اشغال افزایش یافت.

نمودار شماره ۱: حجم و ارزش مواد نفتی صادراتی ایران به آمریکا در جنگ جهانی دوم

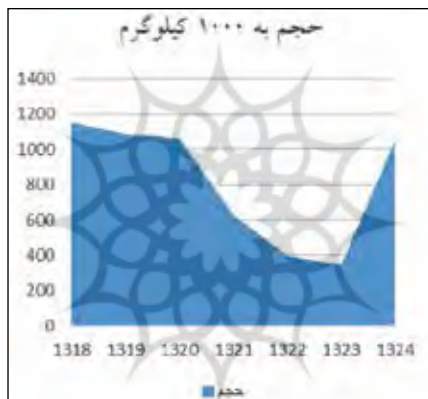
فروش

مهم‌ترین کالای صادراتی ایران به آمریکا از نظر ارزش، فروش بود. طی سال‌های ۱۳۱۱ تا ۱۳۲۰ نزدیک به ۱۳ هزار تن فروش از ایران به آمریکا صادر شد و این کشور از این حیث در جایگاه نخست قرار داشت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۰: ۱۹). با این حال، اشغال ایران در جریان جنگ جهانی دوم موجب کاهش شدید صادرات این کالا به بازارهای جهانی، از جمله آمریکا شد؛ هرچند هم‌زمان قیمت آن به‌طور قابل توجهی افزایش یافت. به‌عنوان نمونه، در سال ۱۳۲۲ بهای هر تن فروش صادراتی به ۱۷۹,۷۱۳ ریال رسید که بیش از چهار برابر قیمت آن در سال نخست اشغال ایران بود (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۲: ۳۰۳). در سال ۱۳۲۳، حجم و ارزش فروش صادرشده به آمریکا نوسان کمتری داشت و در مجموع ۳۴۶ تن فروش به ارزش ۶۸,۶۷۸,۲۲۱ ریال صادر شد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۳: ۲۹۷). اما در سال ۱۳۲۴، صادرات این کالا افزایش چشمگیری یافت و ۱,۰۴۹ تن فروش به ارزش ۱۸۶,۰۸۳,۴۰۶ ریال از ایران به آمریکا صادر شد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۳۱). مقایسه این آمار با سال پیش از اشغال ایران نشان می‌دهد که حجم صادرات فروش به آمریکا در سال پایانی اشغال تقریباً به سطح پیش از جنگ بازگشته و به رقم ۱,۰۸۶ تن در سال ۱۳۱۹ نزدیک شده است؛ با این حال، مقایسه قیمت‌ها حاکی از افزایش بیش از چهار برابری آن‌ها در این فاصله زمانی است (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۹: ۳۸۸). نکته قابل توجه دیگر آن است که در سال ۱۳۲۴ ارزش کل صادرات ایران به آمریکا ۳۰۲,۲۷۵,۱۶۴ ریال بود که از این میزان، ۱۸۶,۰۸۳,۴۰۶ ریال، یعنی حدود ۶۱ درصد، به صادرات فروش اختصاص داشت. این امر بیانگر اهمیت و جایگاه برجسته فروش در میان

کالاهای صادراتی ایران به آمریکا در این دوره است (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۳۴:۳۳۲).

جدول شماره ۱: حجم و ارزش فرش صادر شده ایران به آمریکا در جنگ جهانی دوم

سال	حجم به کیلوگرم	ارزش به ریال	قیمت هر کیلو به ریال
۱۳۱۸	۱/۱۵۳/۶۸۰	۴۰/۵۴۱/۱۹۰	۳۵/۱۴۰
۱۳۱۹	۱/۰۸۶/۲۵۶	۴۳/۵۸۹/۶۷۸	۴۰/۱۲
۱۳۲۰	۱/۰۶۶/۹۹۹	۵۹/۷۱۴/۹۱۳	۵۵/۹۶
۱۳۲۱	۶۲۷/۳۰۸	۴۷/۷۸۹/۶۸۹	۷۶/۱۸
۱۳۲۲	۳۹۷/۶۸۶	۷۱/۳۴۶/۳۲۵	۱۷۹/۴۰
۱۳۲۳	۳۴۶/۷۸۱	۶۸/۶۷۸/۲۲۱	۱۹۸/۰۴
۱۳۲۴	۱/۰۴۹/۴۷۱	۱۸۶/۰۸۳/۴۰۶	۱۷۷/۳۱

نمودار شماره ۲: حجم صادرات فرش به آمریکا

نمودار شماره ۳: ارزش صادرات فرش به آمریکا

کتیرا، صمغ و عصاره‌های گیاهی

کتیرا، صمغ و عصاره‌های گیاهی از لحاظ ارزش، دومین کالای صادراتی ایران به آمریکا در جنگ جهانی دوم بود که از حدود ۱۲ درصد تا ۲۸ درصد از ارزش کل صادرات ایران به آمریکا را شامل می‌شد و آمریکا در زمان جنگ بزرگترین خریدار کتیرای ایران بود (عصر اقتصاد، نامه اطلاق بازرگانی تهران، ش ۱۶، بهمن ۱۳۲۴: ۱۰-۱۱). هر چند در نتیجه اشغال کشور، حجم صادراتی این محصول کاهش پیدا کرد، طوری که از دو نیم میلیون کیلوگرم در سال ۱۳۲۰ به کمتر از یک میلیون کیلوگرم در سال‌های بعد رسید، اما ارزش آن از ۱۸ ریال برای هر کیلوگرم در سال ۱۳۲۰ به ۶۲ ریال در سال ۱۳۲۲ افزایش پیدا کرد (وزارت دارایی اداره کل گمرک، ۱۳۲۰: ۳۴۳ و ۱۳۲۲: ۳۰۳).

جدول شماره ۲: حجم و ارزش کتیرا، صمغ و عصاره‌های صادراتی ایران به آمریکا

سال	حجم کالا به کیلوگرم	قیمت کالا به ریال	قیمت هر یک کیلوگرم به ریال
۱۳۱۹	۱/۵۲۳/۷۷۹	۲/۱۷۸/۵۵۳	۱۶
۱۳۲۰	۲/۵۶۵/۱۰۹	۴۸/۶۸۹/۱۴۰	۱۸
۱۳۲۱	۸۵۷/۱۷۱	۲۵/۸۵۵/۹۵۳	۳۰
۱۳۲۲	۶۳۷/۰۹۴	۳۹/۷۶۲/۸۱۷	۶۲
۱۳۲۳	۶۷۹/۱۹۴	۳۶/۱۹۵/۵۴۹	۵۳
۱۳۲۴	۷۹۸/۱۹۸	۳۷/۶۶۸/۷۴۸	۴۷

انواع پوست خام

انواع پوست خام، شامل پوست گوسفند، بز، بره و همچنین خز، سمور، روباه و موارد مشابه، از نظر ارزش در ردیف سوم کالاهای صادراتی ایران به آمریکا قرار داشت. این محصولات از دوره پیش از جنگ جهانی دوم از اقلام اصلی صادراتی ایران محسوب می‌شدند و در دوران اشغال نیز، با وجود کاهش چشمگیر حجم صادرات، همچنان به بازار آمریکا صادر می‌شدند. در عین حال، افزایش چندبرابری قیمت این محصولات سبب شد که همچنان نقش قابل توجهی در تأمین ارز برای کشور داشته باشند. بررسی آمارهای اداره کل گمرک نشان می‌دهد که قیمت هر تن پوست خام از حدود ۱۹ هزار ریال در سال ۱۳۲۰ به حدود ۱۴۹ هزار ریال در سال ۱۳۲۲ افزایش یافت؛ یعنی طی دو سال بیش از هشت برابر شد (همان). با این حال، در سال ۱۳۲۳ و هم‌زمان با تغییر شرایط جنگ، روند قیمت‌ها معکوس شد و بهای هر تن پوست خام صادراتی به حدود ۹۶ هزار ریال کاهش یافت. تحولات گسترده‌تر در سال ۱۳۲۴ رخ داد؛ به‌گونه‌ای که در این سال بیش از ۱,۱۳۹ تن پوست خام به ارزش حدود ۲۸ میلیون ریال از ایران به آمریکا صادر شد

(وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۳۲). محاسبه قیمت‌ها نشان می‌دهد که در سال پایانی جنگ، بهای هر تن پوست خام از حدود ۱۴۹ هزار ریال در دو سال پیش به نزدیک ۲۵ هزار ریال کاهش یافت و به سطح قیمت‌های پیش از جنگ نزدیک شد. به‌طور کلی، نوسانات شدید قیمت این کالا را می‌توان ناشی از تغییر شرایط جنگ و فاصله گرفتن از بحران‌های سال‌های نخست اشغال دانست؛ شرایطی که با افزایش عرضه و گسترش صادرات این محصول، کاهش قابل توجه قیمت آن را در پی داشت.

جدول شماره ۳: حجم و ارزش انواع پوست خام صادر شده از ایران به آمریکا

سال	حجم کالا به کیلوگرم	قیمت کالا به ریال	قیمت هر کیلو به ریال
۱۳۱۹	۴۷۸/۳۱۴	۱۵/۴۷۰/۴۵۱	۳۲
۱۳۲۰	۸۵۳/۱۹۴	۱۶/۹۴۳/۷۸۲	۱۹
۱۳۲۱	۸۲۰/۶۰۱	۱۷/۵۷۱/۸۲۷	۲۱
۱۳۲۲	۱۳۸/۲۱۶	۲۰/۶۸۲/۵۵۹	۱۴۹
۱۳۲۳	۲۱۶/۷۲۶	۲۱/۰۱۱/۹۰۰	۹۶
۱۳۲۴	۱/۱۳۹/۲۸۱	۲۸/۸۸۲/۱۲۲	۲۵

سایر کالاهای صادراتی

کالاهای یادشده، بخش اصلی صادرات ایران به آمریکا در دوران جنگ جهانی دوم را تشکیل می‌دادند. در سال ۱۳۲۰، از مجموع ۱۶۶ میلیون ریال کالای غیرنفتی صادر شده به آمریکا، حدود ۱۲۵ میلیون ریال - معادل ۷۵ درصد - به این اقلام اختصاص داشت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۰: ۳۴۵). این سهم در سال ۱۳۲۲ به ۸۴ درصد و در سال ۱۳۲۳ به ۸۶ درصد افزایش یافت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۲: ۳۰۴: ۱۳۲۳: ۲۹۸). در میان سایر کالاهای صادراتی، روده، کیون، شکنجه و شیردان در ردیف نخست قرار داشتند و پس از آن پشم، مو، کرک، بادام، پسته و خرما قرار می‌گرفتند. البته برخی از این اقلام در بعضی سال‌ها به‌طور کامل از فهرست صادرات حذف شده‌اند. از دیگر کالاهای صادر شده در این دوره می‌توان به چرم، تیماج، پوست‌های آماده، سایر مواد حیوانی، انواع دانه‌ها و گیاهان دارویی، و نیز تریاک در برخی سال‌ها اشاره کرد.

سهم و جایگاه آمریکا در صادرات ایران در جنگ جهانی دوم

بر اساس آمار اداره کل گمرک (جدول شماره ۴)، میانگین حجم صادرات غیرنفتی ایران به آمریکا در سال‌های پیش از اشغال (۱۳۱۷ تا ۱۳۱۹) حدود ۴۰۷۱ درصد از کل صادرات کشور بود؛ این رقم در دوران اشغال (۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴) به ۴۰۳۱ درصد کاهش یافت. با این حال، میانگین ارزش صادرات ایران به آمریکا

در همین دوره از ۱۲.۲۴ درصد در سال‌های پیش از اشغال به ۲۲.۰۵ درصد افزایش پیدا کرد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، آمار سال‌های ۱۳۱۷ تا ۱۳۲۴). این تفاوت میان سهم حجمی و ارزشی صادرات، نتیجه مستقیم شرایط جنگی بود. بخش عمده وسایل حمل‌ونقل به انتقال تجهیزات و مایحتاج نظامی اختصاص داشت و این امر جابه‌جایی کالاهای معمولی را در حجم زیاد میان ایران و آمریکا دشوار می‌کرد. با این حال، افزایش قابل توجه قیمت کالاهای صادراتی موجب تغییر در ارزش صادرات شد. برای نمونه، بهای فرش حدود چهار برابر و قیمت انواع پوست خام بیش از هشت برابر افزایش یافت. بنابراین، حتی مقدار مشابهی از صادرات نسبت به قبل، با ارزش بسیار بیشتری مبادله می‌شد و سهم ارزشی صادرات ایران به آمریکا به ۲۲.۰۵ درصد رسید. افزون بر این، ارتقای جایگاه آمریکا در صادرات ایران تا حدی ناشی از ارزش بالای برخی اقلام مهم صادراتی، به‌ویژه فرش، بود که بخش عمده صادرات آن به بازار آمریکا اختصاص داشت (عصر اقتصاد، نامه اطلاق بازرگانی تهران، ش ۲ و ۳، دی ۱۳۲۳: ۲-۳).

جدول شماره ۴: سهم و جایگاه آمریکا در صادرات ایران در جنگ جهانی دوم

صادرات	مقصد	۱۳۱۷	۱۳۱۸	۱۳۱۹	۱۳۲۰	۱۳۲۱	۱۳۲۲	۱۳۲۳	۱۳۲۴
حجم صادرات به تن	آمریکا	۳/۴۷۹	۶/۵۴۹	۱۴/۷۷۵	۷/۶۴۰	۳/۱۷۰	۱/۴۳۵	۱/۵۳۰	۵/۰۵۷
	جهان	۱۱۸/۳۳۸	۱۵۸/۷۵۲	۲۰۸/۵۶۹	۱۲۰/۹۰۴	۴۶/۴۷۴	۵۷/۴۳۰	۶۱/۴۴۷	۱۱۷/۰۸۵
	درصد	۲/۹۳	۴/۱۲	۷/۰۸	۶/۳۱	۶/۸۲	۲/۴۹	۱/۶۲	۴/۳۱
ارزش صادرات به میلیون ریال	آمریکا	۵۳	۹۳	۱۲۴	۱۶۷	۱۷۲	۱۵۷	۱۴۸	۳۰۲
	جهان	۴۶۳	۸۰۳	۹۲۵	۸۱۱	۵۵۷	۷۰۳	۷۹۲	۱/۶۹۸
	درصد	۱۱/۴۴	۱۱/۵۸	۱۳/۷۰	۲۰/۵۹	۳۰/۸۷	۲۲/۳۳	۱۸/۶۸	۱۷/۷۸

نمودار شماره ۴: سهم و جایگاه آمریکا در صادرات ایران (درصد)

واردات ایران از آمریکا در جنگ جهانی دوم

در آغاز جنگ جهانی دوم در سال ۱۳۱۸، حجم واردات ایران از آمریکا حدود سه میلیون کیلوگرم و ارزش آن حدود ۴۰ میلیون ریال بود (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۸: ۴۰۴). با این حال، در دوران جنگ و اشغال ایران، علی‌رغم کاهش روابط خارجی کشور با برخی دولت‌ها، واردات از آمریکا به‌طور چشمگیری افزایش یافت و در سال ۱۳۲۴ به ۳۸ میلیون کیلوگرم به ارزش ۸۷۴ میلیون ریال رسید (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۳۱). به بیان دیگر، حجم واردات حدود ۱۲ برابر و ارزش آن حدود ۲۱ برابر افزایش یافت. برای این افزایش قابل توجه می‌توان دلایل متعددی برشمرد. نخستین عامل را می‌توان جایگزین شدن آمریکا به‌جای آلمان در تأمین بخشی از کالاهای مورد نیاز ایران دانست. بررسی نوع کالاهای وارداتی نشان می‌دهد که بسیاری از اقلامی که پیش از اشغال ایران در حجم و ارزش بالا از آلمان وارد می‌شد، در دوران اشغال از آمریکا تأمین شد. از جمله مهم‌ترین این اقلام می‌توان به سه گروه کالایی کاغذ، مقوا، کتاب و مصنوعات کاغذی؛ دارو و مواد شیمیایی؛ و انواع فلزات و مصنوعات فلزی اشاره کرد. برای نمونه، در سال ۱۳۱۹ بیش از سیزده میلیون کیلوگرم کاغذ، مقوا، کتاب و مصنوعات کاغذی به ارزش ۵۷ میلیون ریال از آلمان وارد ایران شد؛ اما این میزان در سال ۱۳۲۱ به ۶۵۳ هزار کیلوگرم به ارزش ۳ میلیون ریال، یعنی حدود یک‌بیستم کاهش یافت. در مقابل، در همین بازه زمانی حجم و ارزش واردات کاغذ و مصنوعات کاغذی از آمریکا از شصت و یک هزار کیلوگرم به ارزش ۱۵۰ هزار ریال در سال ۱۳۱۹ به ۳۳۵ هزار کیلوگرم به ارزش ۹ میلیون ریال در سال ۱۳۲۱ افزایش یافت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۹: ۳۸۳-۳۹۰؛ ۱۳۲۱: ۳۰۳-۳۱۸). از دیگر عوامل افزایش واردات ایران از آمریکا می‌توان به حضور مستشاران مالی آمریکایی در رأس نظام اقتصادی ایران، انعقاد قرارداد بازرگانی میان دو کشور، تمایل آمریکا برای فاصله گرفتن از سیاست انزواطلبی و گسترش حضور خود در مناطق مختلف جهان به منظور تأمین منافع نظامی، سیاسی و اقتصادی، و نیز ناتوانی شوروی، انگلستان و سایر شرکای تجاری ایران در تأمین کالاهای مورد نیاز این کشور به دلیل شرایط جنگی اشاره کرد. در ادامه، مهم‌ترین کالاهای وارداتی ایران از آمریکا در دوران اشغال که بخش عمده حجم و ارزش واردات را تشکیل می‌دادند، بررسی می‌شود.

وسایل حمل‌ونقل (کامیون، اتوبوس و سواری)

کامیون، اتوبوس، خودرو سواری و سایر وسایل حمل‌ونقل از مهم‌ترین کالاهای وارداتی ایران از آمریکا در دوران جنگ جهانی دوم، بود. در آن زمان بخش قابل توجهی از وسایل نقلیه زمینی و ریلی ایران، از جمله کامیون‌ها و لوکوموتیوها، در اختیار نیروهای متفقین قرار داشت و برای انتقال نیروهای نظامی،

تدارکات و تجهیزات از خلیج فارس به شمال ایران و مرزهای شوروی مورد استفاده قرار می‌گرفت. در نتیجه، ایران با کمبود شدید وسایل حمل‌ونقل روبه‌رو بود (عصر ایران، نامه اطلاق بازرگانی تهران، ش ۱۰، مرداد ۱۳۲۴: ۱-۲؛ خان‌ملک یزدی، بی‌تا: ۹۷). بر اساس آمار جدول شماره ۵، در سه سال نخست جنگ (۱۳۱۸ تا ۱۳۲۰) که هنوز ایران اشغال نشده و آمریکا نیز رسماً به جنگ وارد نشده بود، میزان واردات وسایل حمل‌ونقل از این کشور روندی افزایشی داشت و تغییر محسوسی در قیمت آن دیده نمی‌شد. اما با آغاز اشغال ایران و ورود رسمی آمریکا به جنگ - که گستره و شدت درگیری‌ها را افزایش داد - بخش زیادی از وسایل حمل‌ونقل این کشور نیز همانند سایر کشورهای درگیر، به انتقال تجهیزات و تدارکات جنگی اختصاص یافت و فروش آن به کشورهای ثالث، از جمله ایران، محدود شد. در نتیجه حجم واردات ایران از دو میلیون کیلوگرم در سال ۱۳۲۰ به ۳۴۴ هزار کیلوگرم در سال ۱۳۲۱ کاهش یافت، در حالی که قیمت آن نسبت به سال قبل تقریباً دو برابر شد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۰: ۳۴۵؛ ۱۳۲۱: ۳۰۵). این وضعیت در سال ۱۳۲۲ نیز ادامه داشت. از سال ۱۳۲۳، با فروکش کردن شعله‌های جنگ و روشن شدن برتری متفقین در بیشتر جبهه‌ها، نیاز به وسایل حمل‌ونقل برای انتقال تجهیزات نظامی کاهش یافت و در نتیجه، آمریکا امکان و فرصت بیشتری برای صادرات این کالاها به ایران پیدا کرد؛ موضوعی که موجب سه‌برابر شدن حجم واردات این اقلام نسبت به سال پیش شد (الهی، ۱۳۶۵: ۱۸۳). در سال بعد، با پایان جنگ، شرایط کاملاً تغییر کرد. در این مقطع نه تنها وسایل نقلیه‌ای که طی سال‌های جنگ در خدمت عملیات نظامی بودند آزاد شدند، بلکه آمریکا به دنبال فروش بخشی از این وسایل به ایران به عنوان کشور میزبان بود (مجله بانک ملی ایران، ش ۸۰، ۱۳۲۴: ۶۲۱؛ اسنادی از اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، ۱۳۸۹: ج ۳، صص ۱۰۷-۱۱۲). در نتیجه، در سال ۱۳۲۴ حجم واردات این قبیل وسایل حدود هفت برابر افزایش یافت؛ اما چون عرضه‌ی جهانی این کالاها پس از پایان جنگ افزایش یافته بود، قیمت آن به‌طور قابل توجهی کاهش یافت و به حدود یک‌سوم سال پیش رسید (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۳۱).

نکته قابل توجه در مورد واردات وسایل حمل‌ونقل طی جنگ جهانی دوم آن است که بخش عمده کامیون‌ها، خودروهای سواری و سایر وسایل نقلیه مصرفی در ایران، از آمریکا وارد می‌شد. به‌طور مثال، از ۳۲۷ کامیون وارد شده به کشور در سال ۱۳۱۹، تعداد ۲۶۹ دستگاه از آمریکا بود؛ همچنین در سال ۱۳۲۱ از میان ۴۲ کامیون وارد شده، ۴۱ دستگاه آمریکایی بودند که عمدتاً از برندهای استودبیکر، شورلت، دوچ و ماک محسوب می‌شدند (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۰۱-۳۰۲). در زمینه خودروهای سواری نیز وضعیت مشابهی وجود داشت؛ به‌گونه‌ای که در سال ۱۳۲۳ از ۷۸ دستگاه اتومبیل

وارد شده به ایران، ۶۴ دستگاه از آمریکا تأمین شده بود (همان: ۳۰۳). این آمار و ارقام نشان می‌دهد که اگرچه در دوران اشغال ایران حجم واردات وسایل حمل‌ونقل به شدت کاهش یافت، آمریکا همچنان اصلی‌ترین منبع تأمین این کالا برای ایران بود. این امر بیانگر اهمیت روابط بازرگانی میان دو کشور در سال‌های جنگ است؛ روابطی که در پیمان بازرگانی سال ۱۳۲۲ بر تقویت آن تأکید شده بود و بر اساس آن، آمریکا از تخفیف‌های گمرکی قابل توجهی در ورود خودروهای سواری به ایران برخوردار گردید (ساکما، ۲/۰۸۲۴۸/۰۰۳۱۰: ۲).

جدول شماره ۵: حجم و ارزش وسایل حمل‌ونقل وارد شده از آمریکا

سال	وزن کالا به کیلوگرم	ارزش کالا به ریال	قیمت هر کیلو به ریال
۱۳۱۸	۷۳۹/۷۹۷	۸/۲۹۱/۸۶۲	۱۱/۳۶
۱۳۱۹	۱/۲۰۱/۷۳۲	۱۴/۳۰۷/۳۶۰	۱۱/۹۰
۱۳۲۰	۲/۳۳۵/۴۱۰	۲۷/۱۴۷/۳۱۴	۱۱/۶۲
۱۳۲۱	۳۴۴/۱۱۵	۷/۶۲۵/۱۳۹	۲۲/۱۵
۱۳۲۲	۳۳۵/۸۳۱	۹/۰۷۳/۲۲۱	۲۷/۸۴
۱۳۲۳	۱/۲۳۳/۱۱۷	۵۰/۹۰۰/۷۴۱	۴۱/۱۱
۱۳۲۴	۷/۳۶۳/۶۰۱	۱۱۰/۵۶۰/۶۱۱	۱۵/۰۱

رزین و لاستیک توپر و توخالی وسایط بارکشی

لاستیک و وسایل مربوط به بارکشی در دوره اشغال ایران از جمله کالاهای مهم و ضروری بودند. بسیاری از وسایل حمل‌ونقل به دلیل کمبود همین اقلام عملاً از کار افتاده باقی مانده بود و این مسئله نه تنها حمل‌ونقل داخلی را مختل می‌کرد، بلکه انتقال سهمیه خواروبار ایران از «انجمن خواروبار خاورمیانه» و نیز مبادلات خارجی کشور را با مشکلات جدی مواجه ساخته بود (ساکما، ش ۱۲۱۹۹/۰۱۳۱۰: ۲). در سال ۱۳۱۹ میزان واردات رزین و لاستیک از آمریکا ۱,۱۰۲,۳۳۳ کیلوگرم به ارزش ۱۷,۴۴۳,۶۱۹ ریال بود (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۹: ۳۸۹). اما در سال‌های بعد، با وجود افزایش نیاز ایران، واردات این کالاها به شدت کاهش یافت؛ به گونه‌ای که در سال ۱۳۲۲ واردات آن به ۶,۸۷۶ کیلوگرم به ارزش ۱۳۹,۷۶۶ ریال تنزل کرد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۲: ۳۰۳). با این حال، در سال ۱۳۲۳ بیشترین میزان واردات این کالا از آمریکا صورت گرفت و ۱,۲۵۶,۴۶۶ کیلوگرم به ارزش ۸۰,۴۸۹,۹۸۲ ریال به ایران ارسال شد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۳: ۲۹۷). به این ترتیب، طی یک سال واردات این اقلام از نظر وزن ۱۸۲ برابر و از نظر ارزش ۵۷۵ برابر افزایش یافت. علت اصلی این جهش آن بود که در سال ۱۳۲۳، با شکست‌های پیاپی متحدین در جبهه‌های مختلف، متفقین نگرانی پیشین را درباره نتیجه

جنگ از دست داده بودند و نیاز آن‌ها به وسایل حمل‌ونقل به شدت کاهش یافته بود؛ بنابراین، امکان فروش حجم بیشتری از این کالاها به کشورهای نیازمند، از جمله ایران، فراهم شد (اطلاعات، ۱۳۲۳/۷/۱۷، ش ۵۵۸۵: ۱). در زمینه واردات رزین و لاستیک نیز همچون کامیون و سایر وسایل حمل‌ونقل، آمریکا مبدأ اصلی تأمین‌کننده ایران بود و بیش از ۹۰ درصد واردات کشور در این حوزه از آمریکا انجام می‌شد.

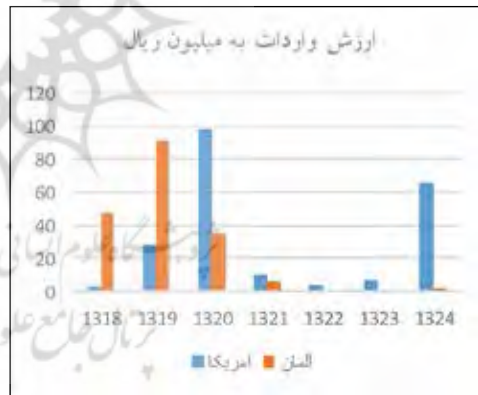
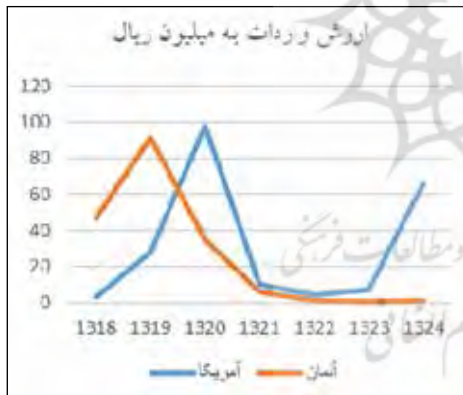
فلزات و مصنوعات فلزی

یکی از مهم‌ترین کالاهای وارداتی ایران در سال‌های پیش از جنگ جهانی دوم، فلزات و مصنوعات فلزی بود. این گروه کالایی شامل آهن، چدن، فولاد، مس، برنج و سایر فلزات و همچنین اشیای ساخته‌شده از آن‌ها می‌شد که به دلیل شرایط جنگی، مبدأ و میزان واردات آن دچار تغییرات اساسی گردید. پیش از آغاز جنگ، بخش قابل توجهی از این کالاها از آلمان وارد می‌شد و حتی در سال‌های نخست جنگ نیز همین وضعیت ادامه داشت و تغییر چشمگیری در حجم واردات مشاهده نمی‌شد؛ به‌گونه‌ای که میزان واردات از ۱۷ میلیون کیلوگرم در سال ۱۳۱۸ به ۱۶ میلیون کیلوگرم در سال ۱۳۱۹ کاهش یافت. با این حال، ارزش آن تقریباً دو برابر شد و از ۴۷ میلیون ریال به ۹۱ میلیون ریال افزایش یافت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۸: ۳۹۹؛ ۱۳۱۹: ۳۸۵).

با اشغال ایران توسط متفقین در سال ۱۳۲۰ و مختل شدن روابط تجاری ایران با آلمان، آمریکا جای این کشور را در تأمین فلزات و مصنوعات فلزی برای ایران گرفت. به‌طوری که واردات ایران از آمریکا از ۲۱۴ هزار کیلوگرم به ارزش ۳ میلیون ریال در سال ۱۳۱۸ به ۵۲ میلیون کیلوگرم به ارزش ۹۸ میلیون ریال در سال ۱۳۲۰ افزایش یافت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۸: ۴۰۳؛ ۱۳۱۹: ۳۸۹). بدین ترتیب، حجم واردات این کالا از آمریکا طی دو سال حدود ۲۴۴ برابر افزایش پیدا کرد. با این حال، این روند در سال‌های بعد تداوم نیافت و حجم و ارزش واردات به‌طور چشمگیری کاهش یافت؛ به‌گونه‌ای که میزان آن به ۸۰۴ هزار کیلوگرم در سال ۱۳۲۲ و ۳۱۹ هزار کیلوگرم در سال ۱۳۲۳ رسید (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۲: ۳۰۳؛ ۱۳۲۳: ۲۹۷). علت اصلی این کاهش، اختصاص یافتن بخش زیادی از وسایل حمل‌ونقل آمریکا به نیازهای جنگی در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۳ و تمرکز این کشور بر ارسال تدارکات و تجهیزات نظامی به خلیج فارس و از آنجا به اتحاد شوروی بود. با پایان جنگ در سال ۱۳۲۴، شرایط دوباره تغییر کرد و واردات فلزات و مصنوعات فلزی از آمریکا بار دیگر افزایش یافت؛ به‌گونه‌ای که حجم آن به حدود ۸ میلیون کیلوگرم به ارزش ۶۶ میلیون ریال رسید (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۳۱). این افزایش نشان‌دهنده بازگشت تدریجی تجارت عادی و کاهش محدودیت‌های ناشی از شرایط جنگی در مبادلات تجاری ایران و آمریکا بود.

جدول شماره ۶: جایگزین شدن آلمان با آمریکا در واردات فلزات و مصنوعات فلزی

سال	کشور	حجم به کیلوگرم	ارزش به ریال
۱۳۱۸	آمریکا	۲۱۴/۲۳۱	۳/۰۳۱/۸۳۶
	آلمان	۱۷/۶۷۱/۴۷۹	۴۷/۷۷۷/۱۹۰
۱۳۱۹	آمریکا	۱۷/۴۱۴/۱۴۲	۲۸/۳۲۹/۵۱۵
	آلمان	۱۶/۴۶۱/۸۶۴	۹۱/۵۸۴/۶۰۰
۱۳۲۰	آمریکا	۵۲/۳۳۳/۴۲۱	۹۸/۴۵۹/۱۹۲
	آلمان	۶/۶۷۶/۳۰۴	۳۵/۰۳۴/۵۳۴
۱۳۲۱	آمریکا	۳/۲۰۳/۲۳۴	۱۰/۳۷۶/۲۹۶
	آلمان	۹۸۹/۶۷۹	۶/۴۵۷/۳۰۴
۱۳۲۲	آمریکا	۸۰۴/۵۹۴	۴/۳۲۰/۱۰۱
	آلمان	۱۱۷/۲۳۹	۱/۰۰۶/۲۶۱
۱۳۲۳	آمریکا	۳۱۹/۲۰۲	۷/۴۷۶/۴۸۳
	آلمان	۱۲۴/۲۸۳	۴۹۱/۰۳۵
۱۳۲۴	آمریکا	۸/۸۴۴/۵۹۴	۶۶/۵۱۸/۳۲۱
	آلمان	۱۴۶/۹۳۰	۱/۵۱۰/۰۲۵

نمودار شماره ۵ و ۶: جایگزین شدن آلمان با آمریکا در واردات فلزات و مصنوعات فلزی

کاغذ، مقوا، کتاب و مصنوعات کاغذی

کاغذ و مصنوعات کاغذی از دیگر کالاهایی بود که با اشغال ایران مبدأ وارداتی آن از آلمان به آمریکا تغییر یافت، بود. تا پیش از اشغال ایران توسط متفقین و اختلال در روابط بازرگانی با آلمان، بخش عمده کاغذ مورد نیاز ایران از آلمان تأمین می‌شد؛ اما پس از آن، آمریکا به تدریج به تأمین‌کننده اصلی این کالا تبدیل شد (باختر، ش ۱۷، ۰۱/۰۵/۱۳۲۱: ۴). در سال ۱۳۱۸ بیش از ۲ میلیون کیلوگرم کاغذ به ارزش ۷

میلیون ریال از آلمان وارد ایران شد و این میزان در سال بعد به ۱۳ میلیون کیلوگرم به ارزش ۵۷ میلیون ریال افزایش یافت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۸: ۳۹۹؛ ۱۳۱۹: ۳۸۴). در همین دوره، واردات ایران از آمریکا بسیار ناچیز بود؛ به طوری که از ۱۵ هزار کیلوگرم به ارزش ۷۳ هزار ریالدر سال ۱۳۱۸ به ۶۱ هزار کیلوگرم به ارزش ۱۵۰ هزار ریالدر سال ۱۳۱۹ رسید (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۱۸: ۴۰۳؛ ۱۳۱۹: ۳۸۹). به این ترتیب، در سال پیش از اشغال ایران، حجم واردات کاغذ از آلمان حدود ۲۱۳ برابر ارزش آن ۳۸۰ برابر واردات این کالا از آمریکا بود. اما در سال های بعد این وضعیت به طور کامل تغییر کرد. با کاهش شدید واردات از آلمان، واردات کاغذ از آمریکا-به جز در سال ۱۳۲۱-روندی افزایشی یافت. با این حال، تا سال ۱۳۲۴ حجم واردات از آمریکا همچنان کمتر از میزان واردات ایران از آلمان در سال های پیش از اشغال بود. تنها در سال ۱۳۲۴، با پایان جنگ جهانی دوم و رفع بسیاری از محدودیت ها و مشکلات حمل و نقل و تجارت بین المللی، حجم واردات کاغذ از آمریکا به ۲,۲۷۲,۹۶۰ کیلوگرم رسید و رکورد واردات پیشین از آلمان شکسته شد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۴: ۳۳۱). نکته قابل توجه دیگر در مورد واردات کاغذ، افزایش شدید قیمت آن در سال های جنگ بود؛ به گونه ای که در سال ۱۳۲۱ قیمت هر کیلوگرم کاغذ از حدود ۳ ریال به ۲۷ ریال رسید (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۱: ۴۳۱). علت این افزایش نه برابری قیمت را باید در کاهش شدید واردات از آلمان-که در سال ۱۳۲۱ به حدود یک ششم میزان پیشین رسید-و نیز بحرانی شدن وضعیت تجارت و حمل و نقل جهانی به دلیل گسترش جنگ و درگیر شدن آمریکا و بسیاری از کشورهای دیگر در آن جست و جو کرد.

جدول شماره ۷: حجم و ارزش کاغذ، کتاب، مقوا و مصنوعات کاغذی وارد شده از آمریکا

سال	حجم به کیلوگرم	ارزش به ریال	قیمت هر کیلو به ریال
۱۳۱۸	۱۵/۰۸۱	۷۳/۲۸۵	۴/۸۵
۱۳۱۹	۶۱/۹۵۱	۱۵۰/۴۴۰	۲/۴۲
۱۳۲۰	۱۷/۵۲۹	۵۹/۹۷۵	۳/۴۲
۱۳۲۱	۳۳۵/۴۴۷	۹/۲۱۷/۸۲۷	۲۷/۴۷
۱۳۲۲	۶۳۱/۸۶۴	۱۲/۹۴۶/۸۸۵	۲۰/۴۸
۱۳۲۳	۹۵۵/۴۲۴	۱۹/۱۲۴/۷۳۶	۲۰/۰۱
۱۳۲۴	۲/۲۷۲/۹۶۰	۲۹/۷۷۲/۷۹۹	۱۳/۰۹

دارو و مواد شیمیایی

دارو و تجهیزات پزشکی از کالاهایی به شمار می رفت که تأمین آن با توجه به شرایط جنگ و اشغال کشور، بسیار مشکل بود، و بهای آن با توجه به شرایط بین المللی و احتکار برخی از افراد سودجوی داخلی

به شدت افزایش یافته و به بیش از ۵ برابر رسیده بود (اطلاعات، ش ۴۷۴۳، ۱۳۲۰/۰۹/۲۹: ۱). طوری که برای بهبود اوضاع این کالا اداره‌ای تحت عنوان اداره منع احتکار دارو به ریاست نقی مجلسی در سال ۱۳۲۱ ایجاد شد (اطلاعات، ش ۴۹۳۵، ۱۳۲۱/۰۴/۲۰: ۱). تا قبل از جنگ جهانی دوم و اشغال کشور، آلمان یکی از مبادی اصلی واردات دارو و مواد شیمیایی بود و بخش زیادی از نیازمندی‌های ایران از این کشور تأمین می‌شد، در حالی که میزان واردات از آمریکا بسیار پایین بود. اما با اشغال کشور و اختلال در روابط بازرگانی ایران و آلمان، آمریکا به تدریج جای این کشور را گرفت. در جدول شماره ۸ حجم و ارزش واردات دارو از آلمان و آمریکا در زمان جنگ جهانی دوم آورده شده که بر اساس آن میزان واردات از آلمان در سال ۱۳۲۴ در مقایسه با ۱۳۱۸، از لحاظ حجم به یک هجدهم و از لحاظ ارزش به یک سی‌ام کاهش یافته، در حالی که در همین مدت، حجم واردات دارو از آمریکا به ۶۸ برابر و ارزش آن به ۱۹۵ برابر افزایش یافته است.

جدول شماره ۸: جایگزین شدن آلمان با آمریکا در واردات دارو و مواد شیمیایی

سال	کشور	حجم به کیلوگرم	ارزش به ریال
۱۳۱۸	آمریکا	۱۱/۴۹۹	۱۵۹/۵۲۸
	آلمان	۱/۱۸۸/۸۰۵	۱۴/۹۱۳/۱۴۸
۱۳۱۹	آمریکا	۳۵/۹۵۲	۵۶۱/۳۶۹
	آلمان	۲/۶۲۵/۲۱۵	۱۹/۲۴۵/۱۹۶
۱۳۲۰	آمریکا	۳۵/۹۵۲	۱/۳۴۵/۳۵۷
	آلمان	۱/۱۱۶/۳۸۵	۲۱/۹۴۱/۵۱۲
۱۳۲۱	آمریکا	۲۲۱/۱۹۱	۷/۵۶۹/۰۹۲
	آلمان	۱۰۴/۹۶۴	۲/۷۶۸/۹۸۱
۱۳۲۲	آمریکا	۲۲۲/۱۰۴	۶/۳۱۵/۹۹۸
	آلمان	۸۲/۰۵۴	۶۳۳/۱۹۵
۱۳۲۳	آمریکا	۶۰۹/۹۴۸	۲۱/۵۷۶/۲۵۷
	آلمان	۱/۶۳۹	۱۹۰/۹۱۲
۱۳۲۴	آمریکا	۷۸۰/۹۱۹	۳۱/۱۶۲/۵۷۳
	آلمان	۶۲/۹۳۱	۴۸۷/۲۸۹

نمودار شماره ۷: جایگزین شدن آلمان با آمریکا در واردات دارو و مواد شیمیایی

سایر کالاهای وارداتی

در سال‌های اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، کالاهای یادشده بخش عمده‌ای از حجم و ارزش واردات ایران از آمریکا را تشکیل می‌دادند. برای نمونه، در سال ۱۳۲۰ از مجموع ۵۷,۱۴۶,۷۶۸ کیلوگرم واردات ایران از آمریکا، ۵۴,۷۱۳,۱۹۰ کیلوگرم، یعنی حدود ۹۵ درصد، به همین کالاها اختصاص داشت. از نظر ارزش نیز از مجموع ۱۶۰,۵۰۱,۰۸۳ ریال واردات، ۱۴۲,۲۶۷,۵۸۴ ریال، معادل حدود ۸۸ درصد، مربوط به همین اقلام بود و باقی به سایر کالاها اختصاص داشت (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۰: ۳۴۵). این نسبت با اندکی تغییر در سال‌های بعد نیز کمابیش برقرار بود. با این حال، در برخی سال‌ها استثناهایی مشاهده می‌شود که در آن‌ها کالاهایی خارج از فهرست اقلام اصلی وارداتی، در حجم یا ارزش قابل توجهی وارد کشور شده‌اند. نمونه بارز این وضعیت مربوط به سال ۱۳۲۳ است. در این سال، در اقدامی قابل توجه، ۱۴,۱۴۷ کیلوگرم مروارید اصل یا پرورشی، سنگ‌های گران‌بها، زر، سیم و اشیای ساخته‌شده از آن‌ها، مسکوک و جواهرات اصل به ارزش ۴۹۲,۲۱۰,۷۱۴ ریال وارد ایران شد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۳: ۲۹۷). بدین ترتیب، در این سال نزدیک به ۶۷ درصد از مجموع ۷۳۵ میلیون ریال واردات ایران از آمریکا به همین اقلام اختصاص داشت؛ کالاهایی که در سال‌های دیگر یا در فهرست واردات قرار نداشتند یا مقدار واردات آن‌ها بسیار ناچیز بود. نمونه دیگری از این استثناها در سال ۱۳۲۱ رخ داد. در این سال، به دلیل قحطی و خشکسالی شدید در ایران و همچنین مصرف بخشی از غلات کشور توسط نیروهای متفقین و انتقال بخشی دیگر به اتحاد شوروی، وضعیت تأمین مواد غذایی به مرحله بحرانی رسید. در نتیجه، ۱۸ میلیون کیلوگرم گندم به ارزش ۴۲ میلیون ریال و نزدیک به ۲ میلیون

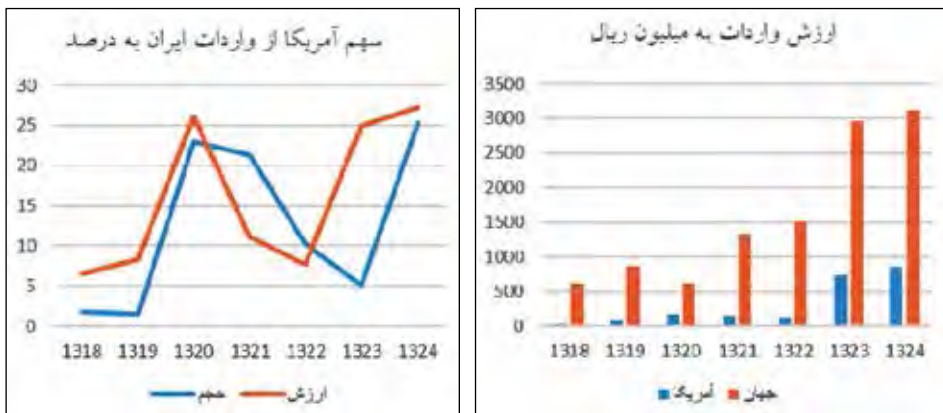
کیلوگرم قند و شکر به ارزش ۲۳ میلیون ریال از آمریکا به ایران وارد شد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۳۱: ۳۰۴). این در حالی بود که در سال‌های پیش و پس از آن، میزان واردات این اقلام بسیار اندک بود. افزون بر این موارد استثنایی، کالاهای دیگری نیز در حجم و ارزش کمتر از آمریکا وارد می‌شد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به روغن‌های گیاهی و حیوانی، نوشابه‌ها و سایر مواد خوراکی، انواع پارچه‌های ابریشمی، پشمی و پنبه‌ای، کفش و کلاه، و همچنین ماشین‌آلات و لوازم برقی اشاره کرد.

سهم و جایگاه آمریکا در واردات ایران در جنگ جهانی دوم

بر اساس آمارهای اداره کل گمرک، آمریکا در سال‌های پیش از اشغال ایران در جنگ جهانی دوم جایگاه چندان مهمی در واردات ایران نداشت و سهم این کشور از حجم کل واردات ایران کمتر از ۲ درصد بود. اما با اشغال ایران و حضور نیروها و مستشاران نظامی و مالی آمریکا در کشور و نیز انعقاد پیمان بازرگانی میان دو کشور، آمریکا به تدریج جای آلمان را در مبادلات تجاری ایران گرفت؛ به گونه‌ای که سهم این کشور از حجم واردات ایران در سال ۱۳۲۰ به حدود ۳۳ درصد افزایش یافت. این وضعیت در سال‌های بعد نیز - به استثنای سال ۱۳۲۳ - کمابیش ادامه داشت. در سال ۱۳۲۳ سهم آمریکا از حجم واردات ایران به حدود ۵ درصد کاهش یافت، اما از نظر ارزش واردات وضعیت کاملاً متفاوت بود و ارزش واردات از این کشور نسبت به سال قبل حدود هفت برابر افزایش یافت. علت این تفاوت آن بود که در این سال حدود ۱۴ هزار کیلوگرم مروارید، جواهرات و سنگ‌های قیمتی به ارزش ۴۹۲ میلیون ریال از آمریکا وارد ایران شد؛ کالایی که از نظر حجم ناچیز بود، اما از نظر ارزش نزدیک به دو سوم کل واردات ایران از آمریکا را تشکیل می‌داد (وزارت دارایی، اداره کل گمرک، ۱۳۲۳: ۲۹۷). در مجموع، بررسی آمارهای موجود نشان می‌دهد که در دوره اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، آمریکا از نظر حجم و ارزش واردات ایران در میان سه شریک اصلی تجاری کشور قرار داشت و جایگاه آن در کنار هند تحت حاکمیت بریتانیا و اتحاد شوروی به طور مداوم در حال تغییر بود.

جدول شماره ۹: سهم و جایگاه آمریکا در واردات ایران در جنگ جهانی دوم

واردات	میداء	۱۳۱۸	۱۳۱۹	۱۳۲۰	۱۳۲۱	۱۳۲۲	۱۳۲۳	۱۳۲۴
حجم واردات به تن	آمریکا	۳/۴۱۱	۲۱/۳۹۰	۵۷/۱۴۶	۲۹/۲۸۹	۱۵/۷۷۸	۶/۵۰۸	۳۸/۲۱۵
	جهان	۱۹۸/۹۶۵	۳۱۷/۳۸۰	۲۴۸/۶۲۲	۱۳۷/۲۴۰	۱۵۳/۸۱۰	۱۲۶/۳۴۸	۱۵۱/۲۴۱
	درصد	۱/۷۱	۱/۴۸	۲۲/۹۸	۲۱/۳۴	۱۰/۲۵	۵/۱۵	۲۵/۲۶
ارزش واردات به میلیون ریال	آمریکا	۴۰	۷۲	۱۶۰	۱۴۶	۱۱۶	۷۳۵	۸۴۷
	جهان	۶۱۲	۸۶۴	۶۱۳	۱/۳۱۲	۱/۵۰۷	۲/۹۵۶	۳/۱۰۶
	درصد	۶/۵۳	۸/۳۳	۲۶/۱۰	۱۱/۱۲	۷/۶۹	۲۴/۸۶	۲۷/۲۶

نتیجه‌گیری

جنگ جهانی دوم نقطه عطفی در روابط تجاری ایران و آمریکا به شمار می‌آید. پیش از این دوره، آلمان از مهم‌ترین شرکای تجاری ایران بود؛ اما با اشغال ایران توسط متفقین و حضور نیروها و مستشاران آمریکایی در کشور، آمریکا به تدریج جای آلمان را در مبادلات تجاری ایران گرفت و به یکی از شرکای اصلی آن تبدیل شد. در این میان، پیمان بازرگانی ایران و آمریکا و اجرای قانون وام و اجاره (Lend-Lease) نقش مهمی در گسترش روابط اقتصادی دو کشور و افزایش واردات ایران از آمریکا ایفا کردند. در نتیجه این تحولات، سهم واردات ایران از آمریکا از حدود ۲ درصد پیش از اشغال به طور میانگین به حدود ۱۷ درصد از کل واردات کشور رسید و سهم ارزشی آن نیز از ۷ درصد به حدود ۱۹ درصد افزایش یافت. در مقابل، ارزش صادرات ایران به آمریکا تقریباً دو برابر شد و سهم آن از میانگین ۱۲ درصد به حدود ۲۲ درصد از کل صادرات کشور افزایش یافت، هرچند حجم صادرات تغییر چندانی نکرد. تراز تجاری ایران با آمریکا در بیشتر سال‌های این دوره مثبت بود؛ زیرا ارزش کالاهای صادراتی ایران -به‌ویژه فرش و کتیرا- نسبت به کالاهای وارداتی بالاتر بود، هرچند از نظر حجمی، واردات ایران از آمریکا چند برابر صادرات به این کشور بود. با این حال، در سال‌های ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ به دلیل واردات جواهرات و سنگ‌های قیمتی با ارزش بالا و همچنین خرید وسایل حمل‌ونقل دست‌دوم باقی‌مانده از جنگ، تراز تجاری ایران با آمریکا به منفی تغییر یافت. در این دوره، مهم‌ترین کالاهای صادراتی ایران به آمریکا شامل فرش، کتیرا، عصاره‌های گیاهی و فرآورده‌های دامی (به‌جز گوشت) بود، در حالی که محصولات نفتی بیشترین سهم را از نظر حجم صادرات تشکیل می‌دادند. در مقابل، وسایل حمل‌ونقل،

لاستیک و وسایل بارکشی، فلزات و مصنوعات فلزی، محصولات کاغذی و مواد شیمیایی مهم‌ترین اقلام وارداتی ایران از آمریکا بودند. در مجموع، این کالاها حدود ۹۰ درصد از ارزش کل تجارت میان دو کشور را در این دوره به خود اختصاص می‌دادند.

References

- Ādamīyat, Ferīdūn, 1348š, Amīr Kabīr va Īrān, Tehrān, Amīr Kabīr. [In Persian]
- Aleksānder, Yūnāh va Nānz, Ellen, 1378 š, Tārīkh-e Mostanad-e Ravābeṭ-e Do Jānebe-ye Īrān va Eyālat-e Mottaḥede-ye Āmrīkā, tarjome-ye Sa'īde Loṭfīyān va Aḥmad Šādeghī, Tehrān, Našr-e Qūmes. [In Persian]
- Amīrahmadī, Aḥmad, 1373 š, Khāṭerāt-e Nokhostīn Sepahbad-e Īrān, Aḥmad Amīrahmadī, be kūšeš-e Gholām-Ḥoseyn Zargarī-nežād, Tehrān: Mo'assese-ye Pažūheš va Moṭāla'āt-e Farhangī. [In Persian]
- Asnād-ī az Ešghāl-e Īrān dar Jang-e Jahānī-ye Dovvom, 1389 š, be kūšeš-e 'Alīreżā Rūhānī va Abu'l-faẓl Īzādī-zāde, Jeld 3, Tehrān: Khāne-ye Ketāb. [In Persian]
- Būlārd, Sir Rayder va Eschrāyn, Sir Klārmūnt, 1363 š, Šotorhā Bāyad Beravand!, tarjome-ye Ḥoseyn Abūtorābīyān, čāp-e 2, Tehrān, Našr-e Now. [In Persian]
- Ebtehāj, Abu'l-Ḥasan, 1371 š, Khāṭerāt-e Abu'l-Ḥasan Ebtehāj, Jeld 1, Tehrān: Entesārāt-e 'Elmī. [In Persian]
- Elāhī, Homāyūn, 1365 š, Ahammīyat-e Estrātejīki-ye Īrān dar Jang-e Jahānī-ye Dovvom, Tehrān, Markaz-e Našr-e Dānešgāhī. [In Persian]
- Hūšang Mahdāvī, 'Abdo'r-Reżā, 1379 š, Tārīkh-e Ravābeṭ-e Khārejī-ye Īrān, Tehrān, Amīr Kabīr. [In Persian]
- Īrān dar Ešghāl-e Motafeqqīn: Majmū'e-ye Asnād va Madārek 1324-1318 š, be kūšeš-e Šafā' o'd-dīn Tabrā'īyān, Tehrān, Mo'assese-ye Khadamāt-e Farhangī-ye Rasā. [In Persian]
- Khān Malek (Yazdī), Moḥammad, (bītā), Arzeš-e Masā'ī-ye Īrān dar Jang-e 1939-1945, bījā, bīnā. Mahammīd, Moḥammad 'alī, 1361 š, Pažūhešī dar Tārīkh-e Dīplomāsī-ye Īrān, Tehrān, Mītrā. [In Persian]
- Mostašārān-e Āmrīkā'ī dar Īrān be Revāyat-e Asnād, 1382 š, be kūšeš-e Zeynab Ehyā'ī, Tehrān, Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmī. [In Persian]
- Mowjānī, Seyyed 'Alī, 1376 š, Gozīde-ye Asnād-e Ravābeṭ-e Īrān va Āmrīkā, Tehrān, Edāre-ye Našr-e Vezārat-e Omūr-e Khāreje. [In Persian]
- Sepehr, Lesāno'l-Molk, 1327 š, Nāsekho't-Tavārīkh, be kūšeš-e Jahāngīr Qā'em-Maqāmī, Tehrān, Amīr Kabīr. [In Persian]
- Zowqī, Īraj, 1367 š, Īrān va Qodrat-hā-ye Bozorg dar Jang-e Jahānī-ye Dovvom, Tehrān, Pāžang. [In Persian]

Maqālāt

Ābādīyān, Ḥoseyn, 1390 š, "Āmrīkā va Ahammīyat-e Nezāmī-ye Īrān dar Jang-e Jahānī-ye Dovvom", Faṣl-nāme-ye Tārīkh-e Ravābeṭ-e Khārejī, Sāl-e Davāzdahom, Šomāre-ye 47, ṣaṣ 1-30.

Asnād

Sāzmān-e Asnād va Ketāb-khāne-ye Mellī-ye Īrān (Sākmā), šomāre 12615/240: 17-15.

Sākmā, šomāre 17173/240: 6.

Sākmā, šomāre 012199/310: 2.

Sākmā, šomāre 008248/310: 2.

Rūz-nāmeḥ-hā

Eṭṭelā'āt, šomāre 4634, 3/6/1320: 1.

Eṭṭelā'āt, šomāre 5047, 17/08/1321: 1.

Eṭṭelā'āt, šomāre 4743, 29/09/1320: 1.

Eṭṭelā'āt, šomāre 4935, 20/04/1321: 1.

Eṭṭelā'āt, šomāre 5585, 17/7/1323: 1.

Bākhtar, šomāre 12, 26/04/1321: 4.

Bākhtar, šomāre 17, 01/05/1321: 4.

Rahbar, šomāre 272, 7/2/1323: 1.

Lowḥ-e Fešorde

Gozāreš-hā-ye Eqtešādī-ye Īrān, Gozāreš-e Nīm Qarn-e Eqtešād-e Īrān (1282-1332 Khōršīdī), Eḥṣā'īye-ye Tejāratī-ye Īrān, Vezārat-e Dārā'ī, Edāre-ye Koll-e Gomrok, Āmār-e Bāzargānī-ye Īrān bā Kešvar-hā-ye Khārejī, Ketāb-khāne, Mūze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šūrā-ye Eslāmī.

Gozarī Panjāh Sāle bar Majalle-ye Oṭāq-e Tejārat tā Oṭāq-e Īrān 1308 tā 1357 Khōršīdī, Našrīyāt-e Oṭāq-e Bāzargānī 3, 'Ašr-e Eqtešād: Nāme-ye Oṭāq-e Bāzargānī-ye Tehrān, Oṭāq-e Bāzargānī, Šanāye', Ma'āden va Kešavarzī-ye Īrān.

Mašrūḥ-e Mozākarāt-e Majāles-e Šūrā-ye Mellī va Eslāmī, Noskhe-ye Dovvom, Ketāb-khāne, Mūze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šūrā-ye Eslāmī, Markaz-e Taḥqīqāt-e Kompīyūterī-ye 'Olūm-e Ensānī, Dowre-ye 13, Jalse-ye 108.

Mašrūḥ-e Mozākarāt-e Majles-e Šūrā-ye Mellī, Dowre-ye 13, Jalse-ye 209.

Mašrūḥ-e Mozākarāt-e Majles-e Šūrā-ye Mellī, Dowre-ye 14, Jalse-ye 17.

Manšūrāt-e Bānk-e Mellī-ye Īrān 1, Majalle-ye Bānk-e Mellī-ye Īrān az Šomāre-ye 1 tā Šomāre-ye 180, Sāl-e 1312 tā 1335 š.

Intentionally Left Blank

شعبہ تحقیقات علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرنال جامع علوم انسانی